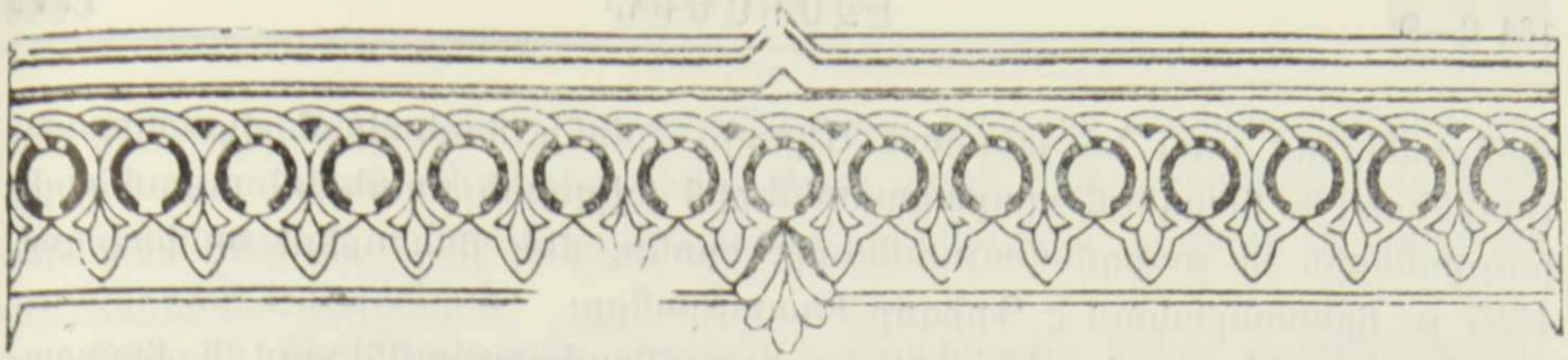

1700-ԱՄՅԱԿԻ ԹԵԼԱԴՐԱՆՔՈՎ

Սրբախոսական գրականությունը նշանակալից դեր է խաղացել հայ միջնադարյան մատենագրության սկզբնավորման, զարգացման, հետագա ընթացքի և նրա ընդերքում նոր գրականության մի շարք ժանրերի՝ նովել, պատմվածք և այլն, ձևավորման գործում:

Սրբախոսական գրականության ընդհանուր քրիստոնեական ագիոգրաֆիա անվանումը բխում է հունարեն ագիոս (սուրբ) և գրաֆո (գրել) բառերից: Սրբերի կյանքին՝ վարքին և նահատակությանը նվիրված այս գործերը բազմահազար ընդօրինակություններով տարածվելով միջնադարում, մեծ ուշադրության են արժանացել նաև նոր շրջանում:

1810—15 թթ. Մկրտիչ Ավգերյանը 12 հատորով հրատարակում է «Լիակատար վարք և վկայաբանութիւնք սրբոց, որք կան ի հին Տօնացուցի Եկեղեցւոյ Հայաստանեայց» շարքը, որում վերաշարադրմամբ բերված են հայկական ինքնուրույն և թարգմանական վարքագրական այն գործերը, որոնք ստեղծվել են մինչև ԺԲ դարը: Ավգերյանի այս աշխատանքը կարևորվում է հատկապես նրանով, որ ներկայացվող յուրաքանչյուր պատմություն ենթարկվում է պատմա-բանասիրական և բնագրա-աղբյուրագիտական քննության: Ճշտվում են ստեղծման ժամանակը և համեմատական քննությամբ վեր հանվում համաքրիստոնեական գրականության հետ ունեցած աղերսները: Նման աշխատանքը, հատկապես երբ վերաբերվում է ընդհանրական Եկեղեցու սրբերին, ձեռք է բերում համաքրիստոնեական կարևորություն:

1854—62 թթ. «Սոփերք հայկականք» շարքի 22 հատորներում հայ վարքագրության գեղեցիկ մի փունջ է հրատարակել Ղևոնդ Ալիշանը: Մխիթարյանները երկուական հատորներով լույս են ընծայել նաև «Վարք սրբոց հարանց և քաղաքավարութիւնք նոցին» (1855 թ.) և Վարք և վկայաբանութիւնք սրբոց» (1874 թ.) գործերը:

Մխիթարյան այս մատենաշարերին, որոնք ընդգրկում էին մինչև ԺԲ դարը ստեղծված գործերը, հաջորդում են հայագիտական նոր ուսումնասիրություններ՝ նվիրված թե՛ բնագրերի քննությանը և թե՛ հրատարակմանը:

Այսպես, հայագիտության երախտավորներ Հակոբ Մանանդյանի և Հրաչյա Աճառյանի աշխատասիրությամբ տպագրվում է «Հայոց նոր վկաները» (1155—1843 թթ.) գիրքը՝ ընդգրկելով արդեն հայ վկայաբանության երկրորդ շրջանի նահատակներին: 1853—1882 թթ. գիրքական տարբեր

հանդեսներում լույս են տեսնում Մկրտիչ Էմինի հայկական վկայաբանությունների և հնագույն պարականոնների նվիրված ռուսերեն ուսումնասիրությունները ու թարգմանությունները, որոնք, մեկ հատորում ամփոփելով, 1897 թ. հրատարակում է Գրիգոր Խալաթյանցը:

Հիշյալ թե՛ այս և թե՛ մնացյալ ուսումնասիրություններում և հրատարակություններում սրբախոսական գրականությանը պատկանող գործերի լույս ընծայումը հետապնդում էր մի քանի նպատակ, որոնցից առաջինը նախորդ դարերի հետևողությամբ քրիստոնեական կենդանակերպ գաղափարների գրավոր տարածումն էր: Այս գործերը կարևորվում էին և որպես հայ ժողովրդի պատմության սկզբնաղբյուր, իսկ անցյալ դարավերջից նաև վարքագրության միջոցով հայ մատենագրության սկզբնավորման և մասնավորապես Ագաթանգեղոսի, Բուզանդի, Կորյունի և Խորենացու հետ կապված մի շարք պատմա-բանասիրական հարցերի ճշմտան համար:

Վերջերս «Նաիրի» հրատարակչությունը լույս է ընծայել Քնարիկ Տեր-Դավթյանի «Հայկական վարքեր և վկայաբանություններ. 5—17-րդ դարեր» ռուսերեն գիրքը, որը նվիրված է Հայաստանում քրիստոնեության հաստատման 1700-ամյակին: Այն առավել ընդգրկուն լինելով նախորդ թարգմանություններից, միաժամանակ առաջաբանի և յուրաքանչյուր բնագրին կցված նախաբանի շնորհիվ կարելի է համարել Մանուկ Աբեղյանի «Հայ հին գրականության պատմության» համապատասխան հատվածներից հետո հայ վարքագրության և վկայաբանության ժանրային քննությանը և գեղարվեստական առանձնահատկություններին նվիրված առավել ամբողջական աշխատանքը, որն ամփոփումն ու շարունակումն է հեղինակի նախորդ ուսումնասիրությունների:

Վարքերն ու վկայաբանությունները սրբերի կյանքին ո նահատակությանը նվիրված և միջնադարյան յուրահատկություններով պայմանավորված կենսագրական բնույթի ստեղծագործություններ են՝ կոչված ընթերցողին քրիստոնեական աշխարհայացքով և բարոյականությամբ դաստիարակելուն: Վարքերն ու վկայաբանությունները միմյանցից տարբերվում են հետևյալ առանձնահատկությամբ. վարքի հերոսը բարեպաշտ կյանքով ապրած այն հոգևորականը կամ աշխարհականն էր, որը դեռևս կենդանության օրոք կամ էլ մահից հետո դասվում էր սրբերի կարգը: Նաև եթե վկայաբանության հերոսը դիմագրավում է այլադավանին, ապա վարքում ներքին պայքար է մղում ինքն իր դեմ՝ խեղդելու իր ներսում բարձրացող ալիքը աշխարհային վայելքների և հաճույքների: Այն ևս յուրօրինակ մի մարտ էր համարվում և կոչվել է անարյուն զոհաբերություն: Վկայաբանության հերոսն էլ նույն բարեպաշտ այն նվիրյալն է, որը, փորձության պահին չուրանալով քրիստոնեությունը, նահատակվում էր հանուն հավատի:

Գրքի առաջաբանում ներկայացվում և վերլուծվում է այս ժանրի ծագումը ընդհանուր քրիստոնեական գրականության շրջանակում և նրա հետագա ընթացքը մեր մատենագրության մեջ: Հայաստանը ոչ միայն քրիստոնեությունը պետականորեն ընդունած առաջին երկիրն էր, այլև առաջինը այն երկրներից, որտեղ քրիստոնեությունը քարոզվեց առաջին իսկ դարերում: Այս հանգամանքը հայ վարքագրությանը հաղորդել է քրիստոնեական առաջին դարերի առաքելական շունչը:

Գրքում, սակայն, նշվում է, որ հայ սրբախոսական գրականությունը իր մեջ ներառնելով վաղ շրջանի բյուզանդական և ասորական վարքագրությունը, որը գեղարվեստական և թեմատիկ-կառուցվածքային առումով

մեծ ճանապարհ էր անցել քրիստոնեության առաջին նահատակներին նվիրված դատական ակտերից մինչև 4-րդ դարի մեծ կապադովկիացիների գործերը, շուտով, սակայն, զարգացման ինքնուրույն ընթացք և ազգային գունավորում է ստանում:

Քնարիկ Տեր-Դավթյանը շեշտում է հատկապես երկու առանձնահատկություն: Առաջին, որ հայ վարքագրությունը, ի տարբերություն բյուզանդականի, ունի առավել ընդգծված պատմական բնույթ: Հայկական վարքերի հերոսները հազվադեպ են լոկ ճգնակյացներ և անապատականներ լինում: Եթե նրանք անապատականներ և միայնակյացներ էլ են, ապա միաժամանակ եղել են հոգևոր-մշակութային նշանավոր գործիչներ: Երկրորդ առանձնահատկությունը հայ վկայաբանության՝ ընդգծված ազգային-ազատագրական բնույթն է: Եթե բյուզանդական գրականության մեջ քրիստոնեության պետականորեն ընդունումից հետո այլևս նոր վկայաբանություններ չեն ստեղծվում, ապա հայկականում մինչև 18—19-րդ դդ. շարունակվում են գրվել նորերը, քանի որ արբախոսական գրականությունը, լինելով նաև գեղարվեստական յուրօրինակ արտացոլումը երկրի ներքին կյանքի, պատմական իրադարձությունների և դավանաբանական վեճերի, իր մեջ նախ ցոլացնում էր հայ նահատակների թափված արյունը: Ահա այս պատճառով էլ մեզ հասած հայկական հայտնի վարքերի թիվը մոտավորապես երեսուն է, իսկ վկայաբանություններինը՝ երկու հարյուր:

Գրքի առաջաբանում մանրամասնաբար ներկայացվում է վկայաբանության զարգացման ընթացքը: Ընդհանուր գրականագիտական անդրադարձությամբ նշվում է, որ վկայաբանության նահատակների նախատիպերը հին հունական հերոսների կերպարներն են եղել: Քրիստոնեությունը, սակայն, բերեց հերոսականի իր ընկալումը, համաձայն որի իսկական հերոսությունը ինքնատիրապետմամբ մարդկային կրքերը զսպելը և հոգևոր խաղաղության հասնելն է: Նույն այս համաբանությամբ էլ վարքի հերոսի համարկարևորվում է անսահման համբերատարությամբ և աներեր հավատով տանջանքներին դիմանալը և չընկրկելը այդ տանջանքների առջև:

Վկայաբանության ժանրի ձևավորումը կապվում է նաև նահատակության գաղափարի հետ, ըստ որի՝ ճշմարիտ քրիստոնյան հավատում է, որ վկայաբանական մահը դեպ հավիտենական կյանք տանող ճանապարհն է, և այս պատճառով նա մահից սարսափելու ոչինչ չունի:

Վկայաբանության հիմքում ընկած է՝ կոնֆլիկտը հավատացյալ քրիստոնյայի և ուրացություն պահանջող հեթանոսի, անհավատի միջև: Ներկայացվող գրքում հայ վարքագրության ընթացքը դիտվում է հենց այս կոնֆլիկտի տեսանկյունից, թե ինչպես դարերի հոլովույթում թեև նույնն են մնում նահատակողն ու նահատակվողը՝ սակայն պայմանավորված մեր ժողովրդին վիճակված ճակատագրով, փոխվում է ողջ ստեղծագործության և մասնավորապես հերոսների սոցիալական, դասային կազմը: Նման դասակարգմամբ ասվում է, որ այս ժանրի առաջին գործերի հերոսները Հայաստան եկած օտարազգի քարոզիչներն էին, որոնց նահատակում են հեթանոսները: Հաջորդ խումբը կազմում են Հայոց Դարձի և մասնավորապես Լուսավորչի տոհմի նահատակները:

Մեկ դար անց, Ավարայրից հետո արդեն, քրիստոնեությունը, լինելով պետականորեն ընդունված կրոն, դառնում է նաև հոգևոր զենք՝ հանուն ազգային ինքնության մղվող պայքարում, և քրիստոնյաներին հալածող հեթանոսներին փոխարինում են օտար նվաճողները, իսկ վկայաբանությունը

ների հերոսներ են դառնում նաև զորականներն ու իշխանները, որոնք նահատակվելուց հետո էլ սրբացվում են Եկեղեցու կողմից:

Սկսած ԺԲ դարից, երբ առավել մեծ թափ է առնում հայ նախարարական տների բնաջնջումը և դեպ երկրի ներսը կատարվող ասպատակությունները ու սրածությունները, փոխվում է թե՛ հերոսների սոցիալ-դասային կազմը և թե՛ կոնֆլիկտի բնույթը: Վկայաբանության հերոս է դառնում անգամ հարկը վճարել չկարողացող շինականը, իսկ կոնֆլիկտն էլ հանգում պարտքի դիմաց հավատափոխ լինելու պահանջին:

Ներկայացվող գրքում ռուսերեն թարգմանությամբ բերված են 21 վարք և 24 վկայաբանություն, որոնցից 21-ը՝ 8 վարք և 13 վկայաբանություն, ռուսերեն հրատարակվում են առաջին անգամ:

Հայ վարքագրության մեջ արտացոլվել է երկրի ներքին կյանքը, պատմական իրադարձությունները, դավանաբանական հարցերը, հոգևոր-մշակութային կյանքը, շնորհիվ որի հայ վարքագրության պահպանված հուշարձանների միջոցով կարելի է վերականգնել մեր ժողովրդի անցած պատմական ուղին և մշակույթի ընթացքը: Այս պատճառով էլ գրքում զետեղված գործերն ընտրելիս Քնարիկ Տեր-Դավթյանը առաջնորդվել է երեք սկզբունքով. բարձր գեղարվեստականություն, թեմատիկ բազմազանություն և ժամանակային առավել մեծ ընդգրկում՝ ԺԵ—ԺԷ դդ.: Թե՛ վարքերի և թե՛ վկայաբանությունների պարագայում լավագույնս պահպանել է այս սկզբունքը:

Այսպես Սահակ Պարթևին ու Մեսրոպ Մաշտոցին, Ստեփանոս Սյունեցուն, Մաշտոց Եղիվարդեցուն, Գրիգոր Նարեկացուն, Հովհաննես Սարկավագին նվիրված վարքերը միաժամանակ Ե—ԺԲ դարերը ձգվող հայ գրականության և մշակույթի ու հոգևոր-եկեղեցական պատմության միմի էջն են ներկայացնում: Առանձին խումբ են կազմում կիլիկյան գրական դպրոցի և միջնադարյան Հայաստանի ուսումնական կենտրոնների նշանավոր գործիչների մասին պատմող վարքերը:

Նույն կերպ են ընտրված և վկայաբանությունները, որոնք սկսվում են Հայաստան քրիստոնեության մուտքի շրջանին վերաբերող Ոսկյանց, Սուքիասյանց և Ատոմյանց նահատակություններով: Ոչ միայն սրբախոսական, այլև ընդհանրապես հայ միջնադարյան գրականության գեղեցիկ էջերից են Շուշանիկի և Վահան Գողթնեցու նահատակության պատմությունները: Դրանցից առաջինը գրված է Ավարայրի տաք շնչով, իսկ երկրորդում պատկերված է ազնվականության և զինական ուժի արդեն ծավալվող գլխատումը և վերացումը:

Ամփոփելով ասենք, որ շնորհիվ ժամանակագրական ընթացքով զետեղված վարքերի ու վկայաբանությունների բնագրերի և նրանց կցված ներածականների ու գրքի վերջում յուրաքանչյուր բնագրին նվիրված ծանոթագրությունների, ռուսալեզու ընթերցողը ծանոթանում է հայ ժողովրդի պատմության հոգևոր-մշակութային առավել նշանակալից էջերին և Հայաստանում քրիստոնեության տարածումից մինչև ԺԷ դարն ընկած շրջանում մղած պայքարին, այդ ճանապարհին կրած չարչարանքներին և տառապանքներին՝ մեկ անգամ ևս համոզվելով, թե պատմական ինչ առաքելություն է կատարել մեր ժողովրդի կյանքում Հայ Եկեղեցին:

ՎԱՐԴԱՆ ԴԵՎՐԻԿՅԱՆ